

Tekniske og industrielle kulturminner

Norge var et primærnæringsamfunn til et godt stykke inn i forrige århundre, da den industrielle revolusjonen for alvor fikk feste, med fabrikker der maskiner erstattet tidligere bruk av håndkraft. Før den tid ble det også bygd tekniske innretninger som lettet arbeidsprosessene og utnyttet naturressursene. Tekniske og industrielle kulturminner er fellesbetegnelsen for kulturminner som er knyttet til utnyttelsen av naturressursene. Med storindustrien vokste det fram en ny samfunnsklasse – industriarbeiderklassen. Gjennom bevaring av industriens kulturminner får vi belyst arbeiderfamiliens kår i hjem og på arbeid.

Kort tilbakeblikk

Norges utvikling som industrinasjon er grunnlagt på naturressursene i landet. Malm og mineraler, skog, fiskerier og ikke minst store vannkraftressurser har dannet grunnlaget for de viktigste av industriene i landet. Slik utnyttelse har funnet sted i hundrevis av år. De eldste jernutvinningsanleggene som er funnet, stammer fra hundreårene før vår tidsregning. Vi kjenner kullgroper fra 500-tallet og kullmiler fra 1500-tallet. På den tiden kom også de første vandrevne oppgangssagene. Da hadde bekkverkene allerede vært i drift i flere hundre år. Ved slutten av middelalderen vil vi tro det surret og gikk sager og kverner i hvert vassdrag som lå inntil gårdsbebyggelse over hele landet, og de var fortsatt i drift i flere hundre år framover.

På 1500-tallet kom de første spirene til industrivirksomhet med bergverksdriften og de første jernverkene. Funn av sølv og kopper la grunnlaget for gruvedriften i Kongsberg og på Røros i henholdsvis 1624 og 1646. Oppgangssaga gav støtet til en blomstrende trelasteksport, og rundt disse og andre virksomheter, og ved utskipningshavnene, vokste det fram tettsteder og byer.

De fleste av disse første bedriftene eksisterer i dag bare som minner. Sølvgruvene på Kongsberg er turistattraksjoner, og bergstaden

Røros er ett av Norges fire monumenter på listen over verdens kulturarv.

Den gjennomgripende industrialiseringen i Norge skjedde på 1800-tallet. Den førte med seg store samfunnsomveltninger, så store at perioden i ettertid er blitt kalt den industrielle revolusjon. Folk strømmet til byene og industristedene, der en knapt greide å bygge boliger i takt med tilstrømmingen. Nye industristeder ble bygd fra grunnen av fordi virksomheten var avhengig av å ligge nær kraftkilden – et fossefall. Slike steder er for eksempel Rjukan og Høyanger. I tilknytning til arbeidsplassene oppstod en ny sosial gruppe: industriarbeiderne.

Industri-Norge skal bevares

Vel 100 år senere ble en klar over at det økende tempoet i utviklingen i de fleste industrigrenene hadde skapt et behov for å kunne verne og formidle den tidlige industrialiseringen i Norge før sporene ble visket bort og eksisterende kunnskap ble glemt. Industrielle kulturminner er blitt et begrep som omfatter fabrikkbygninger og hele bygningsmiljøer, produksjonsutstyr og inventar, arkiver, tegninger og fotomateriale.

Vi stod overfor et viktig bevaringsområde av ukjent omfang. Siden 1980-årene har det vært arbeidet med dette kompliserte bevaringsområdet. I første omgang gjaldt det om å skaffe en

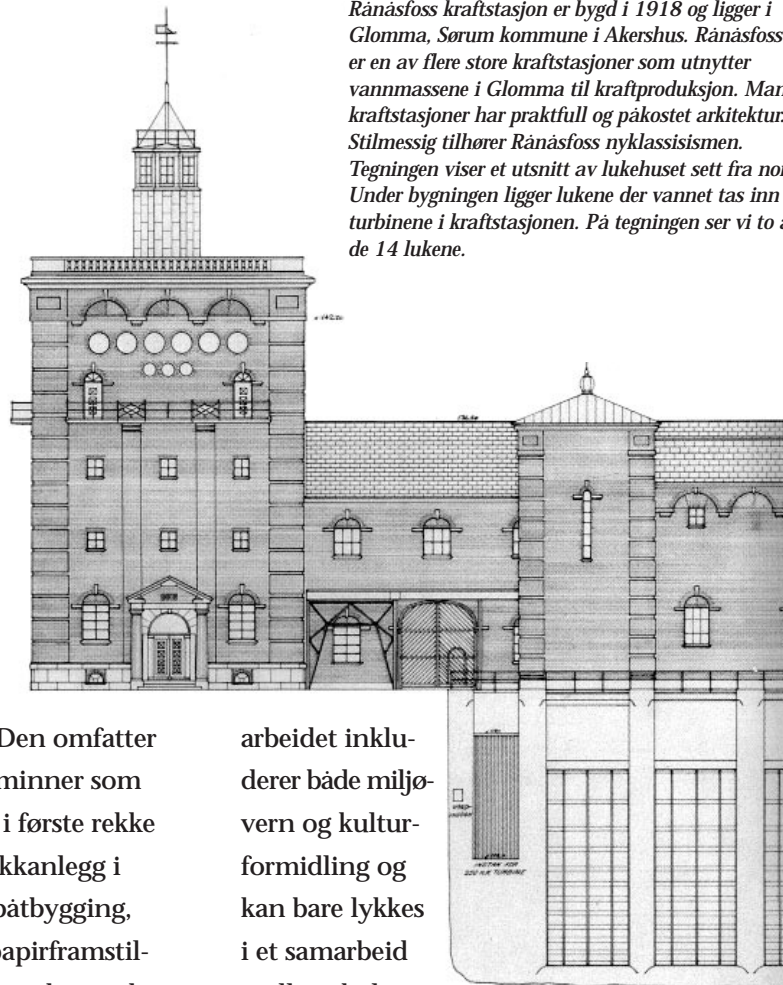
oversikt over mengden av bevaringsverdige anlegg, dernest å gjøre prioriteringer blant dem. Bevaring av et industrianlegg er kostbart. Det lar seg ikke gjøre å bevare for eksempel en trikotasjefabrikk eller cellulosefabrikk i hvert fylke eller hver landsdel. Her må en foreta valg også innenfor bransjene for å kunne gjennomføre oppgaven.

Det var Norsk kulturråd som tok initiativet til å registrere hva som fantes av verneverdige og samtidig truede anlegg rundt i landet. Riksantikvaren har fulgt opp arbeidet med en verneplan som ble lagt fram i 1994. Den omfatter 31 tekniske og industrielle kulturminner som det endelige forslaget til hva som i første rekke bør prioriteres. Her finner vi fabrikkanlegg i tekstilbransjen, fiskerinæringen, båtbygging, bergverksdrift, kraftproduksjon, papirframstilling og tekniske innretninger forbundet med fløting og samferdsel. En tønnefabrikk og en reperbane hører også med til utvalget.

De anleggene som er presentert i verneplanen, er så store og kostnadskrevende at verne tiltakene neppe kan realiseres uten offentlige tilskudd. Det finnes imidlertid mange mindre bedrifter og verksteder som blir tatt vare på lokalt. Det er også en økende lokal interesse for å bevare de eldre tekniske kulturminnene. Det gjelder bygninger som kverner og sager, og ute i terrenget vassrenner, demninger, fløtingsanordninger og en rekke andre innretninger knyttet til transport, produksjon og foredling.

Med sin kompetanse i teknologihistorie har Norsk teknisk museum i Oslo i flere år ivarettat museale oppgaver knyttet til vern av tekniske og industrielle kulturminner i hele landet.

Arbeidet med de store og kostnadskrevende tekniske og industrielle kulturminnene omfatter kulturminner og kulturmiljøer som viser produksjons-, arbeids- og levekår. Bevarings-

Rånåsfoss kraftstasjon er bygd i 1918 og ligger i Glomma, Sørums kommun i Akershus. Rånåsfoss er en av flere store kraftstasjoner som utnytter vannmassene i Glomma til kraftproduksjon. Mange kraftstasjoner har praktfull og påkostet arkitektur. Stilmessig tilhører Rånåsfoss nyklassisismen. Tegningen viser et utsnitt av lukehuset sett fra nord. Under bygningen ligger lukene der vannet tas inn til turbinene i kraftstasjonen. På tegningen ser vi to av de 14 lukene.

arbeidet inkluderer både miljøvern og kulturformidling og kan bare lykkes i et samarbeid mellom kultur- og miljøvernmyndighetene, der også eierne, bransjene og lokalsamfunnet trekkes inn. En viktig side ved bevaringsarbeidet er å sikre videre drift av anlegget, enten ved å finne produkter for å kunne gjenoppta en virksomhet, ved å finne en ny bruk av bygningene eller ved å gi anlegget museumsstatus.

Kulturminnene fra industriens barndom er vår nære fortid slik den ble opplevd av våre besteforeldre. Fordi det er så mye interessant kulturhistorisk stoff knyttet til dem, er de ypperlig egnet som studieobjekter for skolene. På steder som er blitt til rundt en bedrift, har bedriften betydd noe for hele samfunnet og har bidratt til å forme det.

Med tanke på den rivende teknologiske utviklingen vi har sett i vårt eget århundre, og som bare øker i tempo, kan vi begynne å undre oss over hva som skal bli kulturminnene i framtiden, og hvordan vi skal kunne fange dem opp før de forsvinner.